

Лекція № 1. Теоретичні засади дошкільної лінгводидактики

План

1. Дошкільна лінгводидактика як наука.
2. Методологічні засади дошкільної лінгводидактики.
3. Лінгвістика – теоретичне підґрунтя дошкільної лінгводидактики.
4. Природничі засади лінгводидактики.
5. Психологічні основи методики розвитку рідної мови у дітей дошкільного віку.

1. Дошкільна лінгводидактика як наука

Удосконалення категоріального апарату методики навчання рідної мови відбувалося впродовж усього часу існування цієї науки.

70-ті рр. XX ст. – методика була складовою частиною дошкільної педагогіки і мала на меті розробити єдину систему навчально-виховної роботи з розвитку мовлення та узагальнити передовий досвід роботи дошкільного закладу і сім'ї.

80-ті рр. – окрема педагогічна наука, що вивчає закономірності педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовлення у дітей дошкільного віку.

Початок 90-х рр. – коло інтересів методики розвитку рідної мови дошкільного віку значно розширюється й охоплює не лише специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовленнєвих навичок, а й закономірності розвитку мовлення дітей на різних вікових етапах. Під процес навчання дітей рідної мови підведене міцне наукове підґрунтя, що складають досягнення таких наук, як філософія, мовознавство, лінгвістика, психологія, фізіологія, інтереси яких стали перетинатися у зв'язку з появою спільного об'єкта дослідження мовлення дітей.

Кінець 90-х рр. XX ст. – постає необхідність дослідження проблеми навчання державної мови всіх громадян України. Із методики розвитку рідної мови дітей дошкільного віку, як самостійний напрям, виокремилась методика

навчання української мови (як державної і як іноземної) дітей інших національностей.

Отже, методика розвитку рідної мови дітей дошкільного віку як наука за роки державності України зазнала істотних змін не лише за кількісними параметрами, але й передусім за своєю суттю, що й обумовило її назву – українська дошкільна лінгводидактика. За всіма ознаками сучасного стану цієї науки вона є складовою частиною загальної теорії навчання мови лінгводидактики.

Термін "*лінгводидактика*" було введено в науковий обіг у 1969 році російським мовознавцем, лінгводидактом М. Шанським через необхідність позначити нові напрями і підходи, що сформувались у викладанні та вивченні мов внаслідок інтеграції двох наук – лінгвістики і дидактики. При цьому методика навчання мови і лінгводидактика розглядались М. Шанським не як тотожні, оскільки вони співвідносяться між собою як окреме й загальне. До того ж лінгводидактика – це теорія навчання мов. Вона складається з *трьох рівнів: загальної лінгводидактики* (охоплює загальні закономірності процесу навчання, що не залежать від системи конкретної мови); *конкретної лінгводидактики* (ґрунтуються на виявлених загальних закономірностях з урахуванням специфіки навчання конкретної мови, що зумовлюються її мовними особливостями); *часткової лінгводидактики* (навчання конкретної мови з урахуванням загальних, специфічних лінгводидактичних закономірностей і тих часткових відмінностей, які обумовлені метою, змістом, формами навчання, віковими особливостями і соціальним, національним статусом аудиторії).

Дошкільна лінгводидактика (методика навчання мови) – галузь педагогічної науки, що вивчає закономірності розвитку мовлення дітей на різних вікових етапах; специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовних навичок у дітей; засоби, форми, методи і прийоми навчання дітей мови (рідної, іноземної), що відбиває і лінгвістичні, і педагогічні аспекти сучасного стану науки.

Об'єкт дошкільної лінгводидактики – мовленнєва (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва) діяльність дітей дошкільного віку, тобто організований, цілеспрямований процес використання мови для передавання і засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, встановлення комунікацій та планування своїх дій.

Предмет дошкільної лінгводидактики – процес розвитку мовлення дітей та навчання їх рідної мови на різних етапах дошкільного дитинства.

Дошкільна лінгводидактика перебуває в тісному взаємозв'язку з дисциплінами, які також висвітлюють факти, закономірності й механізми мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, процесів розвитку мовлення: філософія, психологічні дисципліни (вікова, педагогічна, психолінгвістика); педагогічні дисципліни, природничі науки (анатомія, фізіологія), лінгвістика та ін.

Завданнями дошкільної лінгводидактики є розробка на науково-педагогічній основі:

- єдиної системи мовного розвитку дітей від народження до 6–7 років;
- найефективніших засобів, методів і прийомів розвитку мови дітей;
- діагностичних та корекційних методик мовного розвитку дітей;
- встановлення зв'язку теорії з практикою, збагачення практики новими науковими відкриттями;
- узагальнення та розповсюдження передового досвіду роботи з вивчення рідної мови в дошкільних закладах України.

2. Методологічні засади дошкільної лінгводидактики

Ефективність кінцевого результату розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей на етапі дошкільного дитинства визначається чітко означеними теоретичними і методологічними положеннями, що виступають підґрунтям дошкільної лінгводидактики.

Сучасна українська лінгводидактика послуговується такими філософськими положеннями: *мова – суспільне явище, мова – як засіб спілкування, про суспільний характер походження мови, взаємозв'язок мови і мислення, слова і поняття; практика – критерій істини.*

Філософські позиції і закони, на які спирається дошкільна лінгводидактика, диференціюють за такими аспектами: *соціально-історичний, комунікативний, психологічний і практичний.*

Соціально-історичний аспект

Щодо першого аспекту – мова є продуктом суспільно-історичного розвитку. Мова – це історія народу, нації, держави.

Як і коли виникла мова? Філософське питання про походження мови завжди становило неабиякий інтерес як для науковців, так і для широкого кола непричетних до науки людей. Здавна люди вважали, що творцем мови є *Бог*. Пізніше учені намагалися довести, що мова розвивається за *біологічними законами: народжується, живе, вмирає незалежно від людського суспільства*. Згодом склалася думка, що мову створила сама людина.

Теорії виникнення мови

Теорії свідомого винаходу мови: *договірна, звуконаслідувальна, вигукова, божественна.*

Представники договірної теорії вважали, що мова виникла в результаті певної домовленості між людьми.

За звуконаслідувальною теорією, мова виникла в результаті копіювання первісною людиною звуків, які вона чула навколо себе. Почуті звуки людина начебто перетворювала на назви предметів.

Вигукова теорія пов'язувала виникнення мови з вигуками, криками людини, які вона співвідносила з певними діями, явищами, предметами, поступово усвідомлювала, перетворюючи на слово.

Божественна – творцем мови є Бог.

Теорії несвідомого походження мови презентують погляди на природу мови як *біологічне, психічне чи суспільне явище.*

Представниками *натуралістичного* напрямку (К. Беккер, А. Шлейхер) мова розглядалась як природний організм, у якому здатність говорити обумовлена наявністю органів слова, збудником яких є духовна діяльність, до якої спонукає думка, здатність до пізнання.

Представники *психологічного* напрямку (В. Гумбольдт, М. Мюллер) обстоювали думку про те, що мова самодіяльно походить сама із себе, це робота духу, тобто свідомості, яка виявляється в діяльності і як діяльність, це є творіння народів як духовних одиниць.

Найбільш поширена є *теорія про суспільну природу мови* (Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Ф. де Сосюр). При цьому під суспільним розуміють те, що створюється суспільством і залежить від суспільства.

Дослідження науковців різних галузей, критичне всебічне висвітлення означеної проблеми утвердило позиції вітчизняної науки в поглядах на мову як *соціальне явище*.

Мова є продуктом діяльності, у процесі якої виникла потреба у спілкуванні людей між собою. Виникнення мови пов'язане з виникненням самої людини. Початком формування свідомості і мови став перехід людини до самостійного виготовлення знарядь праці та систематичного користування ним (приблизно 100 000 років тому). Спільна праця потребувала порозуміння, обміну думками у вигляді відтворюваних голосовим апаратом комплексів звуків, якими вони позначали певні предмети, явища і повідомляли про них іншим. *Спільна праця й мовлення вплинули на формування функцій високоорганізованого мозку, проявів вищої нервової діяльності – свідомості*. Ускладнення форм спільної праці й суспільних відносин формувало здатність до мислення у вигляді понять, суджень, умовиводів, які поступово відображали глибокі зв'язки між предметами і явищами навколишнього середовища. *Отже, мова виникла в суспільстві, обумовлена його потребами і є його продуктом*.

Комунікативний аспект

Розвиваючись, мова ставала засобом не тільки повідомлення думок, а й їх формування. Через мову думки набули чуттєво сприйнятливої форми і стали засобом впливу на інших людей. Володіючи мовою, люди обмінювалися досвідом, знаннями, передавали їх нащадкам, розуміли один одного й мали можливість спільно працювати в усіх галузях людської діяльності.

Поза людським суспільством мова розвиватись не може. Безмовне виховання не може сформувати людину. Історії відомі близько 38 випадків розвитку дітей серед тварин. Кожного разу повернення цих дітей після 5–6 років у людське суспільство не дало позитивних наслідків в оволодінні ними мовою як засобом спілкування. Було втрачено сенситивний період засвоєння мови. Проте позитивно впливати на розвиток мови дітей може не кожне людське середовище. *Відсутність чи недостатність мовного спілкування негативно позначається на розвитку інтелекту і мови дитини.* Мовний розвиток обумовлюється розвивальним потенціалом мовного середовища.

Орієнтація на філософське уявлення про суспільний характер мови зумовлює побудову лінгводидактичного процесу в дошкільному закладі з урахуванням таких висновків:

- мова не є природженою властивістю людини, а виникла і розвивається внаслідок колективної діяльності, а відтак мову дітей потрібно поступово розвивати у процесі цілеспрямованого, спеціально організованого виховання і навчання;
- поза людським суспільством, мовним середовищем мова розвиватися не може, оскільки мовленнєвий розвиток дитини залежить від розвивального потенціалу мовленнєвого середовища – правильного, змістовного мовлення педагогів і батьків.

Психологічний аспект методології

Становить філософське вчення про взаємозв'язок мови і мислення, слова і поняття.

Виникнення і розвиток мови та виникнення і розвиток мислення тісно пов'язані між собою. Проте проблема взаємозв'язку мислення і мови наразі

лишається дискусійною. У філософії, мовознавстві і психології існують принципово різні позиції щодо її вирішення.

Прибічники *матеріалістичної діалектики*, не ототожнюючи мову і мислення, стверджують їх діалектичний зв'язок: мова – обов'язковий засіб вираження мислення, відбиває незалежну від нашої свідомості об'єктивну дійсність, впливає на мислення.

Численна група філософів і лінгвістів (І. Гецадзе, Д. Горський, В. Панфілов та ін.) переконані, що мова і мислення знаходяться в неподільному зв'язку, при цьому мислення не може існувати поза мовними формами: і процес формування думок, і процес оперування готовими думками неможливий без мови.

Представники "граматичних концепцій" філософського ідеалізму фактично відривають мову від мислення, вважаючи, що мислення здатне мимовільно "породжувати" мовні конструкції, тому мова і мислення абсолютно не пов'язані між собою.

Л. Виготський довів, що мислення і мовлення в онтогенезі мають різні корені. У розвитку мовлення дитини існує *"доінтелектуальна" стадія*, а в розвитку мислення – *"домовленнєва" стадія*. До певного моменту їх розвиток відбувається незалежно одне від одного, в дворічному віці обидві лінії перехрещуються, після чого мислення стає вербальним, а мовлення інтелектуальним. Із зростанням мовленнєвого автоматизму лінії розвитку мислення і мови розходяться.

Науковцями було доведено, що мова – *основний, але не єдиний елемент мислення*. Мовлення завжди супроводжується мисленням, але мислення може здійснюватися і поза мовними формами. Оскільки його чуттєвою основою є не лише мова, а й відчуття, уявлення, сприйняття, які виникають внаслідок дії природи на органи відчуття у процесі діяльності людей.

Основою мислення є сприйняття світу через органи чуття (перша сигнальна система за І. Павловим). Мислення передуює вербальній діяльності. В ньому створюються певні образи, назви для позначення яких приходять

пізніше. Саме тому найменування предмета чи явища неможливе без попереднього, нехай і елементарного знання про нього.

З мисленням пов'язане *внутрішнє мовлення* – мовне оформлення думки без її висловлювання. Виділяють *розгорнуте* (говоріння про себе) і *редуковане* (скорочена форма внутрішнього мовлення). Думка без подальшого її висловлювання не потребує розгорнутих образів. У внутрішньому мовленні вони виникають за потреби щось пояснити або довести.

Отже, мова і мислення не тотожні. Мова оперує фонемами, словами, словосполученнями, а мислення – поняттями, судженнями, умовиводами; мислення не має властивості матерії, воно ідеальне, а мову можна побачити, почути; генетично мислення передує мові.

Одним із аспектів взаємозв'язку мови і мислення є питання про співвідношення між *поняттям* (елементом мислення) і *словом* (елементом мови).

Процес *пізнання* починається відразу з *поняття*. Його зміст виробляється впродовж конкретного вивчення предмета із застосуванням попередньо накопичених знань. При цьому відбувається як виокремлення суттєвих ознак предмета (операція умовисновку), так і пізнання його в цілому (операція судження). Сформовані *поняття* є будівельним матеріалом для наступних умовисновків і суджень.

Поняття виражаються або словом, або сталим словосполученням. Тобто слова не позначають, не називають, а саме виражають, оформлюють поняття. Слова, що виражають поняття, є термінами понять, а розгорнуте мовне вираження поняття – визначення терміна.

У довідковій літературі "поняття" подається як одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності, а "слово" – як мовна одиниця, звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу. Воно характеризується єдністю звукового комплексу і лексичного значення.

Різниця між поняттям і значенням слова доволі суттєва:

По-перше, поняття – це відображення об'єкта в свідомості людини природним шляхом, через органи відчуття і процеси мислення. А зв'язок між лексичним значенням і об'єктом встановлюється штучно людиною.

По-друге, поняття утворюється в свідомості людини ще до появи слова.

По-третьє, існують слова, які не виражають понять (вигуки, частки, власні назви) або одночасно з поняттям містять емоційнооцінне нашарування. Крім того, багатозначне слово може виражати різні поняття; а також поняття не завжди виражаються словом – це може бути й словосполучення.

Отже, слово і поняття тісно пов'язані між собою, але не тотожні, оскільки не завжди слово виражає поняття, а поняття виражається словом.

Практичний аспект

Практичний аспект методології лінгводидактики визначає положення про те, що практика – критерій істини. Практика дає змогу відокремити правильні наукові методи навчання від хибних, перевірити вірогідність існуючих мовних концепцій та ефективність розроблених методик і програм навчання та виховання.

Наприклад, програма розвитку дитини "Я у Світі", перш ніж була впроваджена в освітній процес дошкільних навчальних закладів України, пройшла апробацію в експериментальних дошкільних закладах Донецької, Рівненської, Сумської, Черкаської, Хмельницької областей, м. Києва та Севастополя.

3. Лінгвістика – теоретичне підґрунтя дошкільної лінгводидактики

У лінгвістиці мова розглядається як знакова система, яка кодує (шифрує) дійсність (позамовну реальність).

Мова – це *сукупність мовних знаків* (морфеми, слова, словосполучення, речення), *система категорій* (граматичного роду, числа, відмінка та ін.), *система граматичних форм і норм*.

Мовний знак – це елемент дійсності, який опосередковує теоретичну діяльність і має суспільно-соціальну природу. Мовні знаки здатні зберігати досвід людей, нести певну інформацію. Мовний знак матеріальний, доступний чуттєвому сприйманню.

Незнакові елементи – фонемі (звуки мови). Поза мовою вони нічого не означають і використовуються для конструювання мовних знаків.

Матеріальна сторона мовних знаків – це кількість звуків у слові, їх характеристика, порядок у слові.

Смисл мовного знака може бути предметним (означати предмети, явища, дії). Такі мовні значення називають *лексичними*. Знаки мови, які мають логічний смисл (означають логічні відношення – мету, причину, місце), називають *граматичними значеннями*.

У лінгвістиці поняття "речення" визначається як основна синтаксична одиниця, що є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки. Крім речення, у мовознавстві вживають поняття *текст* і *дискурс*.

Текст – це послідовність знакових одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком, основними ознаками якого є цілісність і завершеність.

Дискурс – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними та іншими факторами: текст у процесуальному аспекті.

Мовні знаки "оживають" лише тоді, коли їх використовують у мовленні.

Мовлення – це процес використання конкретної мови конкретною людиною за характерними для даної мови законами, правилами.

Вперше розмежування понять мови і мовлення в лінгвістичну науку ввів швейцарський вчений Фердинанд де Соссюр: "Розділяючи мову і мовлення, ми тим самим відокремлюємо соціальне від індивідуального"

Мовлення – це процес індивідуальний, оскільки мовець самостійно будує різні типи синтаксичних конструкцій, добирає мовні знаки та варіює ними, комбінує їх по-різному в рамках одного речення. Отже, мовлення – це практичне використання мови з наперед визначеною метою.

У процесі мовлення відбиваються індивідуальні особливості мовця: психологічний стан, ставлення до співрозмовника, щирість, стиль спілкування (офіційний, інтимний, лагідний, зневажливий і т. д.), вияв комунікативної мети чи завдань.

Мовлення поділяють на *усне і писемне, зовнішнє, внутрішнє, рецептивне, продуктивне.*

Усне мовлення – це первинна форма існування і реалізації мови, яка виражається за допомогою звуків, складів, слів, речень, тобто являє собою процес говоріння.

Писемне мовлення – це похідна, вторинна форма, що зафіксована графічно на папері (чи іншому матеріалі), вона розрахована на візуальне, зорове сприйняття.

Зовнішнє мовлення – це усне і писемне мовлення, яке доступне сприйманню.

Внутрішнє мовлення – це структурно згорнуте не озвучене говоріння, мовлення про себе, внутрішньомовленнєве оформлення думки.

Мовлення поділяється на види: *діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне.*

Діалогічне мовлення – це бесіда, розмова між двома співрозмовниками, яка складається із запитань, відповідей, штампів, окремих реплік, супроводжується мімікою, жестами, діями, емоційністю у процесі безпосереднього сприймання висловлювань.

Діалогічне мовлення часом ототожнюють з розмовним. Це не завжди правомірно. *Розмовне мовлення* – це вид усного мовлення, яке складається із діалогу, трилогу, полілогу, а також містить монологічні вставки. Воно ширше за діалогічне мовлення.

Монолог – це вид зв'язного мовлення однієї особи, повідомлення про певні факти дійсності, що знаходяться в різних причинових та часових зв'язках.

Монологічне і діалогічне мовлення називають зв'язним мовленням.

Зв'язне мовлення – це мовлення, яке відображає в мовленнєвому плані всі суттєві зв'язки свого предметного змісту. Це смислове розгорнуте висловлювання, що забезпечує спілкування і взаєморозуміння людей. Може бути *ситуативним і контекстним*.

Контекстне мовлення – це зв'язне мовлення, яке може бути зрозумілим на основі свого предметного змісту, мовленнєвого контексту (С. Рубінштейн).

Ситуативне мовлення – це мовлення, яке може бути зрозумілим тільки в конкретній ситуації; це мовлення, що супроводжує дії, жести, міміку, складається з окремих, не пов'язаних між собою слів (Г. Леушина).

Функції мови і мовлення

У мовознавстві розрізняють *функції мови і мовлення*. Мова має дві основні функції – розумову і комунікативну. Функцій мовлення значно більше: інформативна, номінативна, дейктична (вказівна), релятивна (відношення), прагматична (функція впливу), експресивна, емоційна, оцінювальна, контактна, спонукальна, регулювальна, планувальна.

А. Богуш відмічає думку, що мова виконує низку *функцій*, які є життєво важливими для суспільства, окремих соціальних груп, для кожної людини-мовця. Серед цих функцій: комунікативна, експресивна, гносеологічна, сигніфікативна, естетична, культуроносна, ідентифікаційна, контактостановлююча, волюнтативна, демонстраційна, дейктична.

До завершення періоду дошкільного дитинства дитина оволодіває всіма мовними та мовленнєвими функціями.

4. Природничі засади лінгводидактики

Природничою основою методики навчання дітей рідної мови є вчення фізіологів про умовно-рефлекторний характер засвоєння мови (М. Сеченов, І. Павлов, О. Іванов-Смоленський, М. Кольцова, М. Красногорський та інші).

Вчення І. Павлова про дві сигнальні системи

Усю складну умовно-рефлекторну діяльність кори великих півкуль головного мозку І. Павлов назвав *сигнальною діяльністю*. Завдяки їй встановлюється точний і тонкий зв'язок живого організму з навколишнім середовищем. Є два види сигнальної діяльності: на конкретні подразники у вигляді предметів та явищ навколишнього середовища і на слово. За вченням І. Павлова, першою сигнальною системою є безпосереднє відображення в мозку людини властивостей, якостей предметів та явищ об'єктивної реальності, які діють на органи чуттів. Перша сигнальна система є спільною у людини і тварин.

У ході історичного розвитку в людини у процесі праці виробились такі форми вищої нервової діяльності, яких немає у тварин. На основі першої сигнальної системи і у взаємозв'язку з нею у людини виникла і розвинулась друга сигнальна система. Це система тимчасових нервових зв'язків, утворених за участю мови як засобу спілкування людей. *Слово склало другу, специфічно людську сигнальну систему дійсності, воно стало, за І. Павловим, "сигналом сигналів"*.

У зв'язку з розвитком другої сигнальної системи у людини змінилась і її перша сигнальна система. Сприймаючи предмети і явища об'єктивної дійсності, людина спирається при цьому на людський досвід, зафіксований у мові, якою вона користується. І перша, і друга сигнальні системи зумовлені суспільним життям.

Перша і друга сигнальні системи в людини перебувають у нерозривному зв'язку, вони не можуть існувати одна без одної. Перша сигнальна система є носієм образного, друга – логічного, понятійного мислення. Розвиток другої сигнальної системи можливий лише на основі першої. Кожне слово повинно мати чуттєву основу, певний зміст.

Будова центральної і периферійної частин мовного апарату

Фізіологічною основою оволодіння дитиною мовою є спадкові анатомофізіологічні передумови будови мовних центрів та мовних органів.

У корі головного мозку людини є три мовні центри, які дістали назву за іменами тих вчених, які їх відкрили.

Центр Верніке – центр сприймання мови на слух, розуміння мови. Його ушкодження веде до мовної афазії – нерозуміння людської мови.

Центр Брока – мовно-руховий центр, який забезпечує артикуляцію звуків. Його ушкодження веде до мовної алалії – німоти.

Центр Дежєріна – це центр управління письмовою мовою, діяльність руки, пальців як органа письма.

Всі три мовні центри тісно взаємодіють між собою.

До периферійної частини мовного апарату належать легені, бронхи, трахея, гортань з голосовими зв'язками, органи артикуляції – язик, зуби, губи.

Становлення другої сигнальної системи у дітей

Становлення мови у дитини відбувається за законами утворення умовних рефлексів, на основі наслідування "фізіологічної ехолалії" (М. Сеченов). На думку М. Сеченова, процес наслідування є складним фізіологічним процесом, що проходить певні фази. На першій фазі відбувається орієнтування в діях іншої особи, т. ч. у дитини відбувається становлення певного "зразка", "мірки" для наслідування. Упродовж другої фази рухи дитини поступово підлаштовуються до зразка (мірки), аж доки зразок та його подібність не стануть тотожними.

Наявність фаз "ехолалічного наслідування" прослідковується вже на першому році життя. У цьому віці наслідування формується тільки за умови, якщо в дитини наявне позитивне ставлення до дорослого, є інтерес до мовлення, яке вона чує, добре розвинуте слухове зосередження й вироблена настанова на виконання доручення дорослого "скажи, повтори", тобто перша фаза наслідування. Якщо звукове зосередження відсутнє, то на голос

дорослого виникає лише загальна позитивна рухова активність (комплекс пожвавлення).

Механізм становлення другої сигнальної системи у дітей дослідив Г. Іванов-Смоленський. На його думку, в основі становлення мови лежать три основні форми тимчасових мовних зв'язків.

Руховий, або секреторний, умовний рефлекс у відповідь на словесний подразник (С-Б: словесний подразник дорослого – безпосередня дія дитини). Наприклад, вихователька говорить дітям перед сніданком: "Діти, йдіть мити руки", і діти йдуть мити руки (словесний подразник викликав рухову дію). Лікар говорить дитині: "Потрібно приймати ліки". У відповідь на це дитина починає плакати (на словесний подразник виникла секреторна дія).

Словесна умовно-рефлекторна діяльність у відповідь на безпосередній подразник із зовнішнього середовища або з внутрішніх органів (Б-С: безпосередня дія – словесна відповідь). Наприклад, вихователька мовчки показує дитині на предмет. "М'яч", говорить дитина. Відчинилися двері, зайшла мати, дитина говорить: "Мама прийшла".

Словесна умовно-рефлекторна відповідь на словесний подразник (С-С: словесний подразник – словесна відповідь). Наприклад, вихователька запитує: "Скажіть, діти, яка зараз пора року?" – "Осінь", – відповідають діти.

В своєму розвитку друга сигнальна система трохи відстає від першої. Так, дитина значно швидше починає розрізняти окремі предмети за кольором, ніж за назвою. Щоб друга сигнальна система нормально розвивалася, вона не повинна втрачати постійного зв'язку з першою сигнальною системою.

В дослідженні М. Кольцової було доведено *залежність розвитку голосових реакцій дитини від розвитку дрібних м'язів пальців.*

Педагогічний висновок: вихователям груп раннього віку слід не тільки стимулювати звуконаслідування, а й одночасно тренувати дрібні м'язи пальців рук дитини.

5. Психологічні основи методики розвитку рідної мови у дітей дошкільного віку

Психологічною основою методики є вчення психологів та психо-лінгвістів про розвиток мовних функцій, усвідомлення мови дітьми (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Н. Жинкін, Д. Ельконін, А. Маркова, Г. Леушина, С. Карпова, Ф. Сохін, Г. Розенгарт-Пупко та ін.), про мовну діяльність (О. Леонтьєв). Предметом психологічного вивчення є мовлення, мовленнєва діяльність, спілкування (комунікація).

Вчення психологів про розвиток мовних функцій у дітей дошкільного віку

Теорія "еґоцентричного мовлення", яка розглядає дві функції мовлення – еґоцентричну і соціалізовану, розроблена швейцарським психологом Жаном Піаже. У 1923 р. Ж. Піаже опублікував працю, присвячену розвитку цих функцій у дітей.

Вербальний *еґоцентризм* виступає в тому, що дитина не цікавиться, кому вона говорить і чи слухають її. За словами Ж. Піаже, дитина говорить лише для себе, вона не намагається прийняти точку зору співрозмовника чи вплинути на нього, оскільки він для неї є першим випадковим, дитина ще не усвідомлює різниці між власною думкою і думкою інших.

За Ж. Піаже, *еґоцентричне мовлення має такі особливості*: а) не виконує комунікативної функції (функції спілкування), перебіг відбувається незалежно від того, чи слухає дитину хтось із дорослих, чи ні; б) це мовлення для себе і про себе; в) не враховує точки зору інших, не пристосовується до неї; г) скорочене, незв'язне.

Ж. Піаже поділяє еґоцентричне мовлення на три категорії: повторення (ехолалію), монолог, колективний монолог, які мають загальну рису – вони ні до кого не звернені і не викликають ніякої адаптаційної реакції з боку випадкових співрозмовників.

Повторення (ехолалія) – це звичайне механічне повторення складів і слів, їх імітація навіть тоді, коли вони позбавлені будь-якого смислу. Ехолалія, за Ж. Піаже, з часом перетворюється на звичайну гру, дитина отримує

задоволення повторювати слова заради самих слів, розваги, ні до кого при цьому не звертатись.

Монолог – дитина голосно розмовляє сама з собою, так начебто вона вголос думає. Ця стадія егоцентричного мовлення, на думку Ж. Піаже, яскраво засвідчує зв'язок слова з дією. Для монологів цієї категорії властива відсутність соціальної функції.

Колективний монолог, або монолог удвох, за Ж. Піаже, є найбільш наближеною формою до соціалізованого мовлення. З одного боку, дитина говорить для себе голосно перед іншими, вона ні до кого не звертається; з іншого – дитина одержує задоволення не тільки від процесу самого монологу, а й від того, що вона промовляє перед іншими і вважає, що вона привертає слухачів до власної дії чи думки.

Соціалізоване мовлення виконує функцію спілкування, воно звернене до інших. В ньому Ж. Піаже виокремлює такі категорії: адаптована інформація, критика, наказ, прохання, погрози, запитання і відповіді.

Ж. Піаже вважає, що егоцентричне мовлення є генетично первинною формою мовлення.

З критикою теорії егоцентричної мови виступив Л. Виготський. На основі експериментальних матеріалів він довів, що дитяче мовлення з перших своїх проявів є соціальним, воно існує як засіб спілкування з іншими людьми.

Під керівництвом Л. Виготського В. Сиркіною вивчалась залежність егоцентричної мови від спілкування та характеру діяльності. Досліди показали, що найвищий коефіцієнт егоцентризму виявляється в ситуації спілкування з незнайомою людиною, незнайомими дітьми і зовсім не виникає в ситуації зі знайомими дітьми (аналогічно дослідженню Кац). Егоцентричне мовлення дійсно спостерігається у дітей, але воно є вторинним, яке виникає на основі оволодіння дитиною мовою як засобом формування думки. Егоцентричне мовлення, за Л.Виготським, не зникає, як стверджує Ж. Піаже, а переходить у внутрішнє мовлення.

Психологічними засадами дошкільної лінгводидактики є вчення українських психологів про розвиток і становлення у дітей внутрішнього мовлення (Б. Баєв); розвиток усного мовлення (І. Синиця); формування граматичної правильності мовлення у дітей раннього віку (Д. Ніколенко); розвиток мовленнєвого спілкування і комунікації (Т. Піроженко); психологія процесу розуміння і його вплив на розвиток мовлення (Г. Костюк).

Г. Костюк розкрив механізм мовленнєвого оформлення процесу розуміння. Так, на його думку, мовленнєві акти, які відображають певні предмети і явища дійсності, є водночас діями, що включають низку операцій, навичок, з-поміж них і навичок мовленнєворухового апарату.

Учений вказує на складну взаємодію процесів розуміння, мовлення і мислення. Він розмірковує так: а) щоб мовленнєві засоби стали засобами розуміння, ними треба оволодіти; б) оволодіти – це насамперед зрозуміти їх зміст; в) тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння.

Отже, дослідження психологів є науковими засадами методики розвитку рідної мови у дітей, вони допомагають вихователям ураховувати особливості психічного розвитку дітей на кожному віковому етапі.